

gićevu “bogumilsku ideologemu”, koja se i dan-danas rabi (i zloupotrebljava) u tu- mačenju procesa nacionalne misli kod bosanskih muslimana, ergo Bošnjaka.

Ovom nestandardnom biografijom u formi disertacije njen autor, Philippe Ge- lez, potvrdio je da orijentalizam predstavlja osnovni temelj nacionalnoj misli onog dijela stanovništva BiH kome je pripadao Safvet-beg Bašagić i da bez njegova tran- sfomiranja religiozne zajednice kod Muslimana/Bošnjaka ne bi bilo moguće ■

Tomislav Išek

Драга Мاستиловић, *Херцеговина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1929)*. Београд: Филип Вишњић, 2009, 485 стр.

Knjiga Drage Mastilovića *Hercegovina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918-1929)* predstavlja neznatno izmijenjenu magistarsku radnju pod naslovom *Političke, ekonomske i kulturne prilike u Hercegovini 1918-1929. godine*, koja je od- branjena na Katedri za istoriju Jugoslavije Filozofskog fakulteta u Beogradu. Autor kao cilj svog rada navodi istraživanje i prezentiranje što više segmenata života sta- novništva Hercegovine. Vremenski temu ograničava na period od ujedinjenja do za- vođenja diktature, a prostorno na Hercegovinu, odnosno Mostarsku oblast u granica- ma definiranim Uredbom o podjeli zemlje na oblasti i Zakonom o oblasnoj i sreskoj samoupravi iz aprila 1922. godine, po kojoj je Mostarska oblast obuhvatala srezove Mostar, Bileća, Gacko, Konjic, Ljubinje, Ljubuški, Nevesinje, Stolac i Trebinje.

Knjiga se sastoji od predgovora, uvoda, pet glava podijeljenih na određeni broj poglavlja, zaključka, popisa izvora i literature, imenskog indeksa i bilješke o autoru.

U *Uvodu* (21-60) autor daje kratak pregled nastanka i značenja pojma Hercego- vina, teritoriji na kojoj se prostirala, zbivanja od srednjeg vijeka preko osmanskog i austrougarskog perioda do dešavanja u Prvom svjetskom ratu, te na osnovu iznese- nih činjenica izvodi bitne karakteristike Hercegovine sa kojima je ona ušla u Kralje- vinu SHS – izražena vjerska netrpeljivost, neriješeno agrarno pitanje, privredna zao- stalost i siromaštvo, masovna nepismenost i kulturna zaostalost Hercegovine sa Mo-

---

starom kao jedinom svijetlom tačkom i preovladavanje života patrijarhalne seoske porodice gdje se modernizacija nije osjećala.

Glava I - *Geografsko-demografska slika Hercegovine (61-100)* – sadrži razmatranja o granicama Hercegovine, odnosno Mostarske oblasti, i ukazuje na činjenicu da je teritorija Hercegovine prije bila mnogo veća, te da i danas u tim dijelovima Bosne i Crne Gore postoji razvijena svijest o tome da su ti predjeli nekada pripadali Hercegovini. Autor daje osnovne geografske karakteristike Hercegovine, podatke o klimi, karakteristikama tla, riječnim tokovima, i sl. Posebno opširno piše o stanovništvu Hercegovine i koristeći popise stanovništva iz 1879, 1910, 1921. i 1931. godine, prati demografska kretanja na tlu Hercegovine, analizira njihove rezultate i obrazlaže promjene i uzroke migracija na tom prostoru. Dio ovog poglavlja posvećen je i naseljima, a posebno ističe Mostar kao književni i kulturni centar Srba u Bosni i Hercegovini. Opisuje izgled i način života u gradskim i seoskim sredinama, promjene koje nastaju u stilu života u austrougarskom i periodu Kraljevine SHS, te pravni položaj naseljenih mjesta u posmatranom periodu.

U Glavi II – *Društvo (103-133)* – autor spominje plemensku i bratstveničku organizaciju koja je, za razliku od Crne Gore, u Hercegovini već bila izgubila značaj. Spominje i da su seoske zadruge u Hercegovini u posmatranom periodu već bile prava rijetkost, te da je posljedica raspadanja zadruga bila cijepanje i usitnjavanje posjeda. Da bi prikazao kulturu stanovanja, opisuje izgled i opremu kuća. Opisuje i način i probleme u ishrani hercegovačkog stanovništva – šta se koristilo najviše u ishrani, a šta rijetko; interesantnim se čini podatak da su i pored velikog siromaštva i oskudice kahva i duhan bili u masovnoj upotrebi. Uz lošu ishranu, loša higijena i higijenske navike utjecali su na zdravlje i česte pojave određenih zaraznih bolesti. Dio ove glave posvećen je i moralnim karakteristikama i običajima stanovnika.

U Glavi III – *Ekonomske prilike (137-208)* – autor analizira privredne potencijale koje je Hercegovina imala, te iznosi podatke o količini obradivih površina, površina pod šumom, rudnim bogatstvima i ogromnim vodenim potencijalima Hercegovine. Agrarno pitanje ističe kao najbolnije pitanje u Hercegovini i ukratko obrađuje zakonske akte koji su ga tretirali u Kraljevini SHS. Bavi se i posljedicama koje su ostale zbog raspadanja seoskih zadruga i usitnjavanja zemljišnjih posjeda. Navodi da je poljoprivredu karakterizirala tehnička zaostalost i ekstenzivnost proizvodnje, a to najbolje ilustrira podacima da je u Hercegovini bilo deset puta manje plugova nego u Zetskoj oblasti i stotinu osamdeset devet puta manje nego u Mariborskoj oblasti, te da je motika bila osnovna poljoprivredna alatka u Hercegovini. Konstatira da nije ni čudo da je Hercegovina u vrijeme Kraljevine SHS stalno bila na rubu gladi, te da je država u Hercegovini vidjela *prosjaka* koji je bio na teretu ostalim, umjesto da je ulagala u one privredne grane za koje su postojali potencijali i koji su Hercegovinu mogli osposobiti za samostalan razvoj. Duhan navodi kao osnovni i najpoznatiji herce-

govački proizvod koji je važio za jedan od kvalitetnijih u Kraljevini SHS, ali se ipak kvalitetom nije mogao mjeriti sa duhanima iz drugih zemalja. Vinogradarstvo navodi kao drugu po važnosti privrednu djelatnost hercegovačkih seljaka, a piše i o uzgoju voća, povrća i žita. Stočarstvo predstavlja kao osnovnu granu privrede u Hercegovini. Autor za industriju kaže da je u vrijeme Kraljevine SHS bila u povoju, te da je u ekonomskom pogledu za Hercegovinu ona imala sporedni značaj. Navedenu tvrdnju ilustrira podacima da je 1931. godine u Hercegovini svega 5,5% stanovnika bilo zaposleno u industriji i zanatstvu, a činjenica da je drvna industrija sa nekoliko pilana i dvije fabrike namještaja bila najrazvijenija industrijska grana u Hercegovini dovoljno govori. Ozbiljnije praćenje razvoja industrije i zanatstva bilo je otežano čestim promjenama kriterija za razlikovanje industrije i zanatstva. Opisuje i stanje saobraćajne infrastrukture i konstatira da planovi za rekonstrukciju postojećih i izgradnju novih pruga uglavnom nisu ostvareni u vrijeme Kraljevine SHS, a poboljšanja nije bilo ni u vezi sa drumskim saobraćajem. Analizira i stanje u trgovini i finansijskim institucijama. Za kompletnu ekonomsku sliku u Hercegovini u posmatranom periodu autor smatra da se može primijeniti isti obrazac po kome je prvo došlo do pleta, zatim stagnacije i na kraju krize sa kulminacijom tridesetih godina XX stoljeća.

Glava IV – *Političke prilike* (211-372) – govori dosta opširno o političkim prilikama u Hercegovini u posmatranom periodu. Političke prilike prikazuje kroz nekoliko poglavlja. U početnom dijelu ove glave opisuje *nemirne godine* 1918-1921. na prostoru Hercegovine. Hronološki prati sigurnosnu situaciju od 1918. do 1921. godine i obrađuje nemire i nasilja nastala nakon propasti Austro-Ugarske monarhije, agrarne nemire, međuvjerske sukobe, djelovanje komita i borbu protiv njih. Nakon ovoga obrađuje pitanje političkog organiziranja u Hercegovini. Smatra da su vjerska i nacionalna netrpeljivost, te agarno pitanje imali presudan utjecaj na politička zbivanja u Hercegovini u periodu 1918-1929. godine. Opisuje stvaranje političkih stranaka na prostoru Hercegovine, koje je teklo kao i u drugim dijelovima BiH – okupljanje se uglavnom vrši na vjerskoj, odnosno nacionalnoj osnovi i oko listova. U ostatku ove glave prikazuje politička zbivanja kroz prizmu izbora (općih, oblasnih i općinskih) koji su održavani do 1929. godine, opisuje rad političkih stranaka i uvjete u kojima su one djelovale, te prikazuje rezultate izbora u Hercegovini i upoređuje ih sa rezultatima na nivou BiH i Kraljevine SHS. Dosta pažnje posvećuje statističkim podacima nakon svakih izbora i daje vlastite ocjene rezultata pojedinih političkih stranaka. Opisuje i međustranačke sukobe u predizbornim ili postizbornim vremenima i unutarstranačke sukobe i cijepanja kojima su bile izložene gotovo sve stranke u tom vremenu i na tom prostoru.

Posljednja glava (V) – *Prosvjeta i kultura* (375-456) – posvećena je kulturnim i prosvjetnim prilikama u Hercegovini i obrađena je kroz nekoliko pitanja. Analizira stanje školstva u Hercegovini u vrijeme Kraljevine SHS i upoređuje ga sa stanjem u

---

vrijeme austrougarske vladavine. Ističe da je u austrougarsko vrijeme Hercegovina imala najrazvijeniju školsku mrežu u BiH, a to je zadržala i u vrijeme KSHS, i razvijenu svijest kod stanovništva o potrebi školovanja djece, te problem školovanja ženske djece, koji je naročito bio izražen kod muslimana. Hronološki prati obnovu i povećanje broja škola u Hercegovini u posmatranom periodu i uopće promjene koje su zahvatile školstvo u tom periodu. Naredni dio odnosi se na kulturna društva i ustanove, te opisuje djelovanje kulturno-prosvjetnih društava u Hercegovini – *Prosvjeta, Gajret, Narodna uzdanica, Napredak* – kako u austrougarskom periodu tako i u vrijeme Kraljevine SHS, a kao bitan segment kulturnog života Mostara i Hercegovine obrađuje i rad pjevačkih i drugih društava sa kulturno-prosvjetnim ili humanitarnim karakterom u Hercegovini. Pri tome je dosta pažnje posvetio opisivanju značaja navedenih društava i pojedinih istaknutih ličnosti iz Hercegovine koji su svojim radom pravazilazili hercegovačke granice. Slijedi i poglavlje o radu sokolskih i sportskih društava, a zatim i poglavlje o štampi. Konstatira da je stranačka štampa izlazila uglavnom u Sarajevu, a oskudnost političkih listova potvrđuje i podatak da je u Hercegovini u periodu 1918-1929. godine izlazilo svega 15 listova i to neredovno. U istom periodu Hercegovina je imala samo jedan list sa kulturnom tematikom, a interesantno je da je u Mostaru povremeno izlazilo čak pet humorističkih listova. Posljednji dio ove glave posvetio je značajnim ljudima u Hercegovini na polju kulture i politike, te smatra da nakon ujedinjenja Mostar gubi svoj raniji značaj. Izdvaja niz imena iz Hercegovine, pripadnika tri konfesije, koji su svojim djelovanjem ostavili dubok trag u Hercegovini i Mostaru s kraja XIX i početka XX stoljeća, kako u samom Mostaru tako i šire.

Autor je uglavnom uspio ostvariti osnovni cilj svog rada – istražiti i prezentirati što više segmenata života stanovništva Hercegovine u periodu od 1918. do 1929. godine. Pri tome u svakom od poglavlja autor donosi mnoštvo statističkih podataka kojima želi argumentirati iznesene tvrdnje. Ti statistički podaci često se ne odnose samo na period od 1918. do 1929. godine, nego i na periode prije, a ponekad i poslije posmatranog, a sve s ciljem uspoređivanja prilika u Hercegovini u različitim periodima. Zbivanja u Hercegovini, naročito u poglavljima koja govore o političkim prilikama, uklapa u šire teritorijalne okvire i uspoređuje ih sa prilikama u ostatku BiH i Kraljevini SHS. U svojim analizama autor uglavnom objektivno pristupa problemima, premda bi se neki događaji mogli interpretirati i na drugi način. Ovdje ću navesti samo neke od njih, a prvi se odnosi na autorov pristup pogoršavanju međunarodnih i međuvjerskih odnosa. Tom pogoršanju najviše je doprinijelo rješavanje agrarnih odnosa, što nije sporno. Međutim, kada govori o nasiljima i pljačkanjima koje su činili seljaci i srpski dobrovoljci, onda kaže: „*Sve je to davalo dodatni impuls ionako haotičnom stanju u Hercegovini*“. S druge strane, kada govori o reakciji muslimanskih zemljoposjednika, smatra da oni „...*nisu birali sredstva da se su-*

protstave procesu dodjele zemlje seljacima.“ (228) (potcrtao E.O) Čini se, naime, da ovakve autorove formulacije nisu baš najsretnije izabrane. Drugi slučaj je sa opisivanjem djelovanja političkih stranaka, pri čemu autor u pojedinim periodima, rekli bismo, previše naglašava djelovanje Jugoslovenske muslimanske organizacije i Hrvatske republikanske seljačke stranke u Hercegovini, te upravo ove stranke smatra glavnim krivcima za tešku političku krizu i napetost u Hercegovini. S druge strane, kada govori o srpskim političkim strankama, kritika se uglavnom odnosi na razjedinjavanje srpskog biračkog tijela i međusobne razmirice između srpskih političkih stranaka. Također, i kritički odnos prema organima vlasti i njihovim postupcima je blijed. Postoji još primjera o kojima bi se moglo diskutirati, odnosno pitanja koje su drugi autori interpretirali na drugačije načine, ali smatram da su navedeni primjeri sasvim dovoljni da pokažu autorov subjektivan pristup određenim događajima.

Gledano u cjelini, navedena knjiga, i pored spomenutih slabosti, predstavlja solidno štivo sa obiljem podataka koje na jednom mjestu govori o Hercegovini i njenom stanovništvu i na taj način obogaćuje i historiju BiH u cjelini ■

Enes S. Omerović

Sarita Vujković, *U građanskom ogledalu, Identiteti žena bosanskohercegovačke građanske kulture (1878-1941)*, Beograd: Muzej savremene umjetnosti Republike Srpske - Kulturni centar Beograd, 2009, 209 str.

U izdanju Muzeja savremene umjetnosti Republike Srpske i Kulturnog centra Beograd izašla je prva knjiga Sarite Vujković. Knjiga *U građanskom ogledalu* rezultat je detaljne analize raznovrsne građe, s interdisciplinarnim pristupom, koja nas upoznaje sa ženskim identitetima u građanskoj kulturi u Bosni i Hercegovini. Autorka je, zapravo, kroz fenomen ženskih identiteta na vrlo vješt način izložila stanje u bosanskohercegovačkoj umjetnosti, analizirajući ga u kontekstu historijskih promjena specifičnih za period koji ova knjiga prati, tj. period od 1878. do 1941. go-